

Marek STARÝ, Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské, 374 strojopis. stran

Práce je předkládána pro habilitační řízení na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze 2017.

Oponentský posudek

Ve své práci se Marek Starý soustředil na téma, kterému napodiv naše historiografii dosud věnovala spíše jen okrajovou pozornost (až na zaměření práce Vladimíra Klecandy k témuž tématu, započaté ve 30. let 20. století, která však zůstala nedokončena), totiž udělování obyvatelského práva, ačkoli šlo o pozoruhodný právní institut, který se v českých zemích od svých počátků ve 14. století uplatňoval až do poloviny 19. století, kdy teprve ztratil svůj praktický význam. Autor v úvodu náležitě zdůvodnil svou orientaci pouze na vlastní Čechy - každá ze zemí koruny měla totiž svůj vlastní zemský sněm a tedy svébytné rozhodování - i chronologické vymezení - v následném období totiž prošel domácí právní řád v souvislosti s celkovou politickou situací podstatnými změnami. Udělování obyvatelského práva neboli inkolátu (tento pojem se začal ale užívat až od konce 17. století) sledoval M. Starý ve třech rovinách - normativní, administrativní a personální, což je až maximalistické východisko, které umožňuje vytčenou problematiku chápat v širších právních a společensko-politických dobových vazbách. Je nepochybné, a autor to rovněž sám naznačuje, že takovéto pojetí vyžadovalo

1 systematickou, několikaletou badatelskou práci, od heuristického stádia po zpracování pramenů a jejich interpretaci v potřebných historických souvislostech. M. Starý tedy studoval jak prameny normativní povahy, kde mohl se zdarem využít své odborné specializace právního historika, tak širokou škálu dalších administrativních pramenů, přičemž při hodnocení všech zmíněných pramenů zdařile využíval i další metodické postupy, včetně metod tzv. pomocných (či také základních) věd historických, jak ještě zmíním v konkrétních souvislostech.

Jako znalec dobové praxe zemského soudu a zemského sněmu, jenž při udělování inkolátu plnil v Čechách ve sledovaném období rozhodující roli, správně rozlišil, že je důležité soustředit pozornost jen na procedurální proces přijímání skutečných cizinců, a nikoli obyvatel vedlejších zemí Koruny, které sněm nemusel přijímat, ačkoli takto bez rozlišení je například manipulován jeden z rozhodujících právních zdrojů, totiž reversy k zemi v Národním archivu. Procesní postup tedy v případě cizinců znamenal podání žádosti zájemce, následnou přímluvu panovníka, přijetí sněmem, písemný revers žadatele se slibem zachovávat všechny povinnosti a završení jeho ústním prohlášením u úřadu zemských desk. Přijetí stavovskou obcí mohlo být zaznamenáváno přímo do sněmovních usnesení, častěji však bývalo zanášeno do kvaternů relací větších dlesk zemských, zatímco záznamy o ústním „přiznání k zemi“ jsou obsaženy napodiv v kvaternech trhových, obsahujících jinak v převaze majetkově právní záležitosti. Zmíněné reversy představovaly jednotlivé, samotným petentem zpečetěné písemnosti, uchovávané ve stavovské registratuře, zatímco množství dalších komplementárních písemností pochází ještě z jiných fondů. Tak přímluvné listy panovníků, zasílané

prostřednictvím české dvorské kanceláře zemskému sněmu, jsou dnes soustředěny ve fondu Stará registratura v Národním archivu, kde se také nachází fond české dvorské kanceláře, pro předbělohorské období ale, jak autor naznačuje po jeho prostudování, nepříliš obsažný. Všechny zmíněné písemnosti, včetně normativních a dalších relevantních, obsažených i v tištěných edicích pramenů, podrobil tedy M. Starý důkladnému rozboru, jehož výsledky předkládá ve čtyřech kapitolách své práce (z nich ovšem čtvrtá už představuje sumární shrnutí dosažených dílčích poznatků ve sledovaných souvislostech). Jen jisté náznaky (např. na s. 264) dovolují usuzovat, že v rámci svého výzkumu sestavil M. Starý k osobám zlískavším český inkolát i prosopografické medailony, které však k této verzi nejsou připojeny (a proto se domnívám, že to například v úvodu mělo být explicitně řečeno).

V první kapitole se soustředil jak na obsah pojmu inkolát, tak na jeho všechny jednotlivé právní aspekty, z nichž nejdůležitějšími byly možnost nabývání deskových statků a účast na veřejných (politických) právech. Zaměřil se ovšem i na další polohy právního postavení cizinců, jakož i na rozdíly v postavení obyvatel vlastních zemí Koruny, které bylo sice lepší nežli u cizinců, ne však úplně shodné s domácími obyvateli. Podstatným zjištěním ale je, že není možné přijmout původní tezi J. Kalouska, vyřčenou v jeho práci České státní právo, že by bylo existovalo společné, jednotné právo obyvatelské pro všechny země České koruny. Uvedením i mnoha konkrétních případů pak autor dokládá další důležitou skutečnost, že pro výkon veřejných politických práv byl inkolát jen jednou z podmínek, nikoli však samostatně postačujících. Je velmi důležité, že jako právní historik zasazuje M. Starý svá zjištění do obecného právního kontextu.

Vývoji normativních pramenů ve vazbě na obyvatelské právo se dále ještě podrobně věnuje v první podkapitole druhé kapitoly, která podává přehled standardizovaného procesu přijímání do země. Její další podkapitoly jsou zaměřeny na rozbor administrativních pramenů, odrážejících celý proces přijímání. Zde je nutné upozornit na autorovu zásadní premisu, že by se badatel neměl uspokojit s popisnou rekapitulací obsahu právních předpisů, ale zároveň by měl zkoumat vlastní právní praxi. Jen pohled „z obou stran“ odhalí, nakolik se žitá praxe shodovala s normativní úpravou. Následují tedy podkapitoly zaměřené na přímluvy panovníka, přijetí za obyvatele na sněmu, na reversy a přiznání k zemi (z nich, jak bylo naznačeno výše, jde v prvoím a posledním případě o záznam do úředních knih, jinak o jednotlivé písemnosti, přičemž přímluvy jsou v absolutní většině dochovány jen z v konceptech). Ve všech těchto podkapitolách prokázal M. Starý nejen schopnost analýzy a interpretace významu předmětných písemností po právně historické stránce, ale rovněž jejich hloubkové analýzy z hlediska diplomatiky jako nejdůležitější z pomocných věd historických, která při správné aplikaci napomáhá k osvětlení úředního postupu. Využitá metodika tak umožnila určit, zda všechny podané žádosti byly panovníkem odsouhlaseny, zda se vždy cítili stavové vázání přímluvou panovníka, jak byli písaři záznamů do knih operativní ve vztahu k uskutečněnému právnímu aktu či zda – a tuto skutečnost autor potvrzuje – dokonce některý záznam o něm svědčící neopomněli vepsat. Jelikož předmětné písemnosti nebyly dosud (navíc v takové časové šíři) v naší

historiografii takto komplexně posouzeny, zdálo by se mi velmi vhodné, aby tuto kapitolu autor publikoval v prestižním specializovaném periodiku na oblast pomocných věd historických, tedy ve Sborníku archivních prací.

Ve třetí kapitole sleduje M. Starý i jiné možnosti získání obyvatelského práva. V první řadě šlo o jeho nabytí přirozenou cestou pokrevního příbuzenství v přímé linii (nebylo ale možné jej dědit), dále sňatkem (v případě žen) či přiznáním k zemi (v případě obyvatel korunních zemí), přičemž formuláře reversů k zemi se podle zjištění M. Starého od těch, sepsaných cizinci, příliš neodlišovaly. Další cestu představovalo přijetí do panského nebo rytířského stavu (což ovšem byla cesta jen pro obyvatele vedlejších zemí Koruny, neboť přijetí realizovala jen jedna, stavovsky příslušná kurie a nikoli plný sněm). V těchto souvislostech se M. Starý zabývá rovněž postupným uzavíráním se šlechtických obcí a stanovením závazných pravidel pro přijímání nových členů a pro rozlišování tzv. starožitných a novožitných rodů, kteréžto procesy se v nižším šlechtickém stavu realizovaly později a méně propracovaněji nežli u vyšší nobility. Náležitou pozornost věnuje autor rovněž kategorií tzv. erbovních měšťanů, čili takových, kteří od panovníka dostali tzv. erbovní list. Jen na jeho základě se prokazatelně až do konce 15. století mohl příjemce považovat za příslušníka nižšího šlechtického stavu (v českých poměrech se na rozdíl od říše nerozlišovalo mezi prostým erbovním listem, udělujícím erb a predikát a skutečnou nobilitací, což se někdy v naší odborné literatuře nedostatečně reflektuje), což mu umožňovalo nákup svobodných statků na venkově, i když jako usedlý ve městě nadále provozoval nějakou z městských živností. Autor ilustruje tuto možnost na příkladu měšťanů Starého a Nového Města pražského a Kutné Hory a ačkoli se i na jiných místech uchyluje ke srovnání s moravskými poměry, v tomto případě zcela opomíjí měšťany předních moravských královských měst, jejichž pozemková držba je rovněž v pozdním středověku jednoznačně prokazatelná. Tato tematika si ale bude vyžadovat pro Moravu ještě dalšího soustředěného studia. Inkolát mohli ne příliš movití cizinci případně získat i jakousi sofistikovanou oklikou, totiž usazením se v některém z královských měst a nabytím jeho měšťanského práva. To byla nejspornější rovina, kdy tedy obyvatelské právo ve městě bylo chápáno jako jakási odnož zemského inkolátu. Jelikož to v praxi mohlo znamenat, že si na tomto základě nabyvatel mohl bez vykonání dalších – jinak závazných procedur, zakoupit zemskodeskovní statek, respektive i veřejně působit, bylo toto počínání usnesením českého zemského sněmu v roce 1575 striktně zakázáno. Závěrem této podkapitoly konkretizuje autor případy a příčiny zániku inkolátu (ztráta cti, trest ad.)

Čtvrtá kapitola předkládané studie M. Starého přináší důkladné vyhodnocení všech zpracovávaných skutečností, nyní i se souhrnnými aspekty personálními (s odkazem na výše už zmiňované – v této práci absentující - zpracování bibliografických medailonů). Jakýmsi svorníkem této kapitoly je souborná tabulka sejmény všech osob, které ve sledované době získaly český inkolát: Autor jich shledává na 259, což jsou počty nižší, nežli byly dosud odhadovány. Upozorňuje současně na mnohé problémy s touto sumarizací spojené - někteří přijatí totiž byli uváděni i s nezletilými dětmi, respektive mnohdy také s přesně jmenovanými dospělými mužskými potomky, což ale nebylo

důsledné. V takových případech započítal M. Starý všechny jednotlivě jmenované osoby. Všichni nabyvatelé inkolátu jsou pak zařazeni do souhrnného seznamu spolu s uvedením své stavovské příslušnosti, geografického původu a daty všech výše připomínaných stadií procesu přijímání, což bylo opět badatelsky velmi náročné. I když autor v textu před tabulkami vysvětluje, co vše bylo sledováno, přimlouvala bych se ještě za záhlavní orientační řádek s vysvětlením údajů, aby bylo možné se v seznamech lépe orientovat i bez čtení předchozího narativního textu, v němž současně zaznívají i jiné informace. M. Starý se navíc pokusil i ověřit, kolik z těchto osob se skutečně se zemí jako její obyvatelé identifikovalo – z celkového počtu pak ubude na 50 osob. V souhrnném hodnocení se M. Starý zaměřil i na chronologické rozložení udělených inkolátů (vrchol shledává na počátku 17. století) a na všechny další důležité aspekty šlechtické mobility – nakolik převažoval původ z jednotlivých území habsburské říše (vyjma vedlejších zemí Koruny), potažmo dalších německých teritorií vůči dalším zemím (v podstatě zanedbatelnou roli hrálo přistěhovalectví z Polska a vzdálenějších zemí, jako byly Francie, Španělsko, Anglie).

Co se týče stavovské příslušnosti, detailní rozbor napodiv dokládají, že téměř polovinu inkolovaných představovali příslušníci nižší šlechty, zatímco příslušníci panského stavu něco více než čtvrtinu a silnější pětinu pak erbovní měšťané, přičemž v jednotlivých obdobích se tyto poměry mohly různit - například v posledním desetiletí před Bílou horou, když už zájem o český inkolát upadal, bylo měšťanů více než 30 %. Geografický původ cizinců přijatých do země i jejich stavovská příslušnost jsou vyhodnoceny na ilustrativních koláčových grafech, v této práci bohužel jen černobílých, což přehlednost trochu ztěžuje.

Dále se M. Starý zaměřuje na stanovení podílu osob, nabyvších české obyvatelské právo, na držbě svobodných zemských statků a na veřejných funkcích. Ač názvy těchto podkapitol jsou doslova lakonické, sledování těchto aspektů by opět nebylo myslitelné bez využití precizovaných metodických postupů – tak v podkapitole „*Podíl na deskových statcích*“ porovnával autor údaje, které získal k majetkovému vybavení inkolovaných osob s dochovanými (editovanými) zemskými berními rejstříky z let 1557, 1603, 1615 a 1620, které samozřejmě podchycují v první řadě domácí poplatníky. Jelikož cizinci přijatí do země vlastnili z celkového objemu jen na 3-4% statků, stává se zřejmým, že přistěhovalectví v celém sledovaném období nikterak neohrožovalo postavení tradičních českých rodů. Autorova zjištění jsou opět ilustrována přehlednými tabulkami k hodnotě majetku, potažmo počtu osedlých, názvu statku/ů a době nabytí.

Stejně tak důkladně autor rozebírá v podkapitole „*Podíl na veřejných funkcích*“ možnou účast těch, kdož získali český inkolát, v zemských, dvorských i dalších úřadech a funkcích. Ačkoli se české stavy, jak dokládá, nijak ostře nevymezovaly proti udělování inkolátu členům dvora, vcelku šlo mezi dvořany řádově o třetinu osob (což je také zpřesnění oproti stávajícím odhadům), které nabyly českého obyvatelského práva jako cizinci, napodiv inkolovaní ale zcela absentovali za panování císaře Matyáše. Autor dospívá k poznání, že pro dvorskou službu inkolát nebyl předpokladem, ale naopak jakýmsi jejím vedlejším důsledkem. I těchto celkově 88 osob je podchyceno tabelárně s přesnou

titulaturou. Pokud cizinci s českým obyvatelským právem zastávali funkce ve dvorské kanceláři, šlo o nižší úřední zařazení (evidentně ale ne v jejím českém oddělení), přičemž své posty zaujímali podle zjištění M. Starého už před udělením inkolátu, což se týka i některých radů české komory. V jiných úřadech a soudobých soudech se uplatnili jen zřídka (mohlo spíše jít o potomky inkolovaných), více bylo pouze nositelů vyšších vojenských hodností, což je ale zkruseno obecnou povinností šlechty se v této „službě vlasti“ angažovat.

Důležitý je i aspekt náboženské příslušnosti. Ten M. Starý sledoval u těch osob, které se uplatnily ve veřejném životě země, v poslední podkapitole. Zde napodiv shledal, že v převaze byli evangelíci (zejména luteráni) a že katolíci neměli ani výraznější podíl na majetkových državách. Vcelku tak inkolát ani ve vypjatých letech na počátku 17. století neměl napodiv charakter rekatolizačního prostředku. Jak ale autor výstižně podotýká v závěru práce, lze v pozadí inkolátu na základě zjištěného původu osob, které nabyly českého obyvatelského práva, cítit snahu habsburských panovníků o integraci komplexu zemí, které se dostaly pod jejich vládu.

V dosavadní literatuře také zatím nebyla uspokojivě zodpovězena otázka, nakolik cizinci nově přijatí do země, když se stali jejími faktickými obyvateli, mohli ovlivňovat její směřování po politické i hospodářské stránce. I zde zjištění M. Starého vyznívají v tom smyslu, že jejich přičinění bylo vcelku marginální (navíc ještě mnozí, jak bylo zmíněno, kterým byl inkolát udělen, se v Čechách ani neusadili). Autor pak také naznačuje, jak by bylo záhodno ještě sledovanou problematiku do budoucna rozšířit věcně i chronologicky. Z hlediska věcného by se měly zjištěné skutečnosti pro vlastní Čechy komparovat pro další země střední Evropy (a – dodávám – především pro sousední Moravu) a z hlediska chronologického by bylo zapotřebí zaměřit pozornost na pobělohorské období a studovat, jak se inkolát té doby a jeho nositelé odlišují od doby předchozí.

Závěrem tedy k meritu věci – M. Starý zpracoval téma nabývání obyvatelského práva cizinci v předbělohorské době v Čechách, které zatím nebylo naší historiografií v celistvosti uchopeno, objevným způsobem, spočívajícím na využití všech dostupných pramenů a na základě promyšlených metodických postupů. Byť je téma primárně cíleno na České království, autor přispěl bezesporu k poznání rozsahu a kvality šlechtické mobility v širším evropském prostoru. O preciznosti zpracování svědčí jak připojené seznamy pramenů, edic a literatury, tak bohatý poznámkový aparát (nejen co do šíře, ale i propracovanosti). Nepovažuji tedy za potřebné upozorňovat na skutečně jen pár drobných poklesků věcných i gramatických – v takovém rozsahu by snad ani nebylo lidské, aby se nějaká nedopatření neobjevila.

Práci tedy ráda doporučuji jako podklad pro habilitační řízení.

Považuji jen za nutné – kromě dílčích připomínek zanesených přímo do textu posudku, z nichž ale většina je pochvalných – zvýraznit tři věci, které by měly být uplatněny před jistě zamýšleným publikováním. Jelikož by bylo žádoucí, aby se práce M. Starého, která je psána čtivým a přitom

vědecky přesným jazykem, dostala i do rukou „poučených laiků“, měl by být připojen i seznam zkratek (ne každého takového čtenáře napadne hledat vysvětlení zkratek fondů a institucí v citaci využitých pramenů), měly by být připojeny ony zmiňované prosopografické medailony a rovněž jmenný rejstřík osob.

Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc
Katedra historie FF Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
12. 1. 2018